

MOLIÈRE »KÉPZELT BETEG«-ÉNEK ELSŐ FORDÍTÁSA.

Annak a kölcsönös hatásnak, melyet színpad és drámairodalom gyakorolnak egymásra, egyik legfeltűnőbb jele, hogy míg a XVIII-ik évszázad utolsó tíz éve 9 Molière-fordítást tud fölmutatni, addig a magyar színészet bizonytalanságának kora, a vándorlás szomorú negyven éve csupán két¹ újabb fordítással ajándékozta meg az irodalmat, míg nem a Nemzeti Színház, mely a színészetet és a Magyar Tudós Társaság, mely az irodalmat központositja, a

¹ Helyesebben 5 fordításról kellene beszélnünk, de az alább említendő *Fősvény*-en és a *Képzelt beteg*-en kívül, az egyiknek létezése nagyon kétséges, a másik kettő emlékét pedig csupán egy-egy színlap őrizte meg, a fordítás minőségét illetően ez által bő tápot adva a sejtésnek, találgatásnak. A *Szkamarela, vagy az Erőltelet Doktor* 1810. évi augusztus 19-diki színlapját a Kazinczy Molière-fordításairól szóló cikkben közöljük.

Benkő Kálmán (Magyar Színlap 1873. Pest. 51. lap) a molièrei *Don Juan, ou le Festin de Pierre* első fordítójának Láng Ádám Jánost és Pály Elekét tartja. Mi azt hisszük, hogy ők nem a Molière darabját fordították, hanem a Da Ponte szöveggönyvét, melyet Mozart zenésített meg. Ez tehát hitelt nem érdemlő adat.

A ránk maradt hiteles színlap a *L'École des maris* fordítása létezéséről tesz bizonyosságot. A kolozsvári színlap (1823 február 1-éről) a következő adatokat tartalmazza:

A FÉRFI OSKOLA.

Új Mulatságos Vig Játék 3 Felvonatban.

Irta *Mollér*, fordította *Mátéfi Ferencz*.

S z e m é l y e k :

Lucian	} Testvérek	Jantsó.
Jeronimo		Údvarhelyi.
Biánka, Lucian' gyám Leánya	Páliné.
Rosalia, Jeronimó' gyám Leánya	Farkasné.
Sansovino, Nemes Ifju	Czélesztin.
Mathilda, Rosalia' Barátnéja	S. Borbára.
Básztján, Sansovino' szolgája	Farkas.
Egy Comissarius	Kemény.
Egy Notarius	Éder.

NB. A személyzet nevéből joggal következtetjük, hogy a fordítás nem francziából készült.

A Fáy András által fordított *Asszonyok iskolája*-ról (előadva 1811. márcz. 10-én Pesten) színlapok és egyéb adatok hiányában tisztába éppen nem hozható, hogy van-e valami összefüggésben a Molière *L'École des femmes*-jával.

Molière-cultus új korát kezdik meg, melyet aztán a Kisfaludy-társaság emel irodalmi magaslatra, első és teljes Molière-fordításával. Csaknem száz év fekszik az *Erőszakos házasság* (1792) és *A repülő orvos* (1883) első kiadásai közt, érdekesen jelezve azt a harcot, melyet a magyar íróvilág küzdött végig, lelkesedését állítva szembe a közönnyel; a munkában megnyugvást tanúsító lelki erőt mutatva, midőn elismerésről még álmodozni sem merészelt; éjjelt nappallá téve a munka szellemi gyönyöréért, midőn az irodalom munkásait az éretlen kor kapa-kasza-kerülőkként tartotta. Irodalomtörténetírásunk téves úton jár, ha a mai kor szempontjából tekinti az elmúlt idők még oly kezdetleges kísérleteit, s kicsinyléssel nézi azon dolgozatokat, melyek ma már kon-tárkodás számba mennének. Minden alkotás, korát is jellemzi írója mellett.

A legjelentéktelenebb is visszatükrözője közállapotainknak, sőt éppen a műkedvelősködő írók nagy száma az, a mi a korra rányomja a kezdetlegesség, a kísérletezés bélyegét. Figyelen kívül hagyni őket annyi volna, mint észre nem venni a dúsan termő kalászkok mellett a gazt, a burját, melyet a gyomláló kéz hiánya növeszt nagyra, fenyegető bőségével veszedelmet rejtve magában az érett kalászkokra nézve is. Velők teljes csak a kor képe, nélkülök tán tetszetős, de mindenesetre hamis világításba juttatjuk, mert a fény mellett az árnyékról megfeledkezünk. Aztán ne feledjük el a méltányosság szempontjait. Minő igaz lelkesedés vezethette ezeket a szorgalmas műkedvelőket! Az ő naiv hitők az irodalom érdekeiről megérdemel annyit, hogy tudomást vegyünk róluk is, sőt kötelességet lássunk ebben, hogy hamisítatlanul álljon előttünk a kor irodalmának ingadozó színvonala. Ném elsői a harcolóknak, csupán közkatonái, a kiknek szintén részök van a diadal kivívásában. Ügyetlenebbül, esetlenebbül mozognak vezéreiknél, tiszteiknél, de ők is alkotó elemei a harcoló és győzelmet árató csapatoknak, bal-lépéseiket mentse a jó akarat — de meg a kitűnő vezérlés hiánya is.

A »Malade imaginaire« első magyar fordítása ezek közé a teljesen elfeledett munkák közé tartozik, melyek jellemzők korra, íróra egyaránt. Ez a második Molière-fordítás a XIX. évszáz elejéről éppen 10 évvel a Döbrentei által magyarosított L'Avare kiadása után.¹ Legnagyobb valószínűség szerint valami német átdolgozás után készült, a mit abból is sejtünk, hogy az eredetinek Prologját² valamint a Közjáték összes jeleneteit megmagyarázott ok nélkül kihagyja. Molière comédie-balletnek, tánczos vígjátéknak nevezi, míg Harsányi egyszerűen vígjátéknak körösztöli; a ballethez tartozó részt

¹ A Képzelt Beteg. Vígjáték három Felvonásban. Molièretől. (Mulatató, Szép Literaturai Gyűjtemény. Szerkeszti *Harsányi Pál*. V-dik kötet Pesten. Kiadja és nyomtatja Landerer. 1832. 8. r. l. 1—71. lapon.)

² Berczik Árpád is kihagyta.

mellőzi, szándékosan vagy nem, ma el nem dönthető, bár meg kell vallanunk, hogy az utolsót kivéve (az orvosná avatás jelenetét) ezek szerves kapcsolatban nincsenek magával a mesével. De más egyéb is a mellett szól, hogy nem a francia szöveg, hanem egy kész átdolgozás állhatott a fordító előtt, a mit a jelenetek szerint teljesen eltérő, bár főbb körvonalaiban megegyező cselekmény mutat. Így csak színpadi ügyességgel bíró, úgynevezett »biztos kéz« mer a kész mesébe belékontárkodni! De a személyzet egymásutánja is más, sőt még a nevek is mások mint az eredetiben. Diafoirusát kivéve mindegyiké megváltozott.¹

A Harsányi fordításának az egyik legnagyobb hibája, hogy éppen azt a fajtájú tréfát túlozza, melyhez a francia nyelv simasága kívántatik, hogy ne váljék vastag, ocsmány ízléstelenséggé. A mi Molière-nél csak sejtetés és ez által elfogadhatóvá tétetik a színpadon, az Harsányinál leplezetlen, durva szóbeszéd, melynek nagyon is parasztos zamatja van. Így pl. Molièrenél Argan eltávozásának okát inkább gyanítjuk, mint tudjuk (I. felv. 3 jel.), itt ellenben Argan nyíltan beszél »hascsikarásról«, sőt visszajövet azt is elmondja, hogy az orvos soha sem találta el jobban a kellő mértéket, mint ezúttal (I. f. 5. jel.), holott Molièrenél a visszatért Argan egy szóval sem mondja: hol volt.

Purgon nem lép föl Molièrenél az I. felvonásban, Harsányinál igen, úgy látszik csak azért, hogy »szajhának« nevezhesse Orgon szájkaskodó Katóját, aztán, hogy a leányának melegen ajánlja a »jól alkotott, csontos, húsos« Diafoirust, mint a kivel ezen tulajdonságai révén meg lesz elégedve, meg hogy utasításokat adjon a klisztir használata utáni életmódra.

Argan és Toinette czivakodása M.-nél mulattató bizalmaskodás, de H.-nál Kató oly szemtelen teremtés, hogy el sem csodálkozunk azon, hogy Orgon két ízben is »lotyónak« nevezi el. (18. l.) Kató itt Leander eltávozását azzal az aljassággal menti, hogy »olyan ábrázatot csinált, mintha oda akarna nyúlni, hol én azt soha sem tűröm el.« (!) (22. l.) Orgon attól fél, nehogy a leánya a szülői házat »a kárhuzatos közösülés (!!!) által megbecstelenítse« (25. l.). Kató, midőn orvosi állóközében lép föl, olyat is kérdez, a mi szintén közelebb van az aljassághoz, mint a comicumhoz. (Pl. »Vannak még kellemetlen vizelzefelakadásai is.« 56. l.) Általán véve a molièrei vígjáték finom gúnyja, vaskos bár nem sértő comicuma mindenütt aljas tréfálkozásá silányul Harsányinál. Azon jelenetben, midőn Orgon elmondja, mit és mennyit eszik (a mi Molièrenél elő sem fordul), erre a testvére azt a szellemes megjegyzést teszi »oly évésre . . . nagy ürüléseket(!) kell tennie.« (57. és 58. l.) De nemcsak a modort hibította el

¹ Orgon = Argan; Oront = Béralde; Turbon = Purgon; Egy patikarius = Fleurant; Maria = Béline; Isabella = Angelica; FánCSI = Louison; Kato = Toinette; Leander = Cléante. A jegyző szerepét egészen kihagyta.

Harsányi, nemcsak a finomságok iránt való érzéke teljes hiányát árúlja el a fordítás minden lapja, magok a személyek is át vannak gyűrve, úgy hogy az eredetiekhez alig-alig hasonlíthatnak — szellemesség tekintetében — egy cseppet sem. Katót pl. teljesen kiforgatta lényéből. Molièrenél ő a kotnyeleskedő, de jószívű szobaleány, ki a parasztos őszinteség, a komázó naivitás jóízű típusa. Szereti Angelicát, és e szeretetet Angelica rossz sorsa megkétszerezi, ezért készséges segítő társa (bár vele is szeret kötekedni), midőn kiállhatatlan, zsémbeskedő, képzelgő beteg apjáról van szó, vagy az önző mostoha arra akarja kényszeríteni férjét, hogy leányát vagy házasságra erőszakolja, vagy zárdába menni siettesse. Molièrenél Béline okosságból nem bántja Toinettet, mintha csak félne élesen látó szemeitől — itt ellenben Katót oktalanul goromba bánásmódban részesíti asszonya.

A közjegyzői jelenet, mely Molièrenél oly hatásosan fejezi be az I. felvonást, H.-nál teljesen elmarad, pedig mennyire jellemző Béline furfangjára! Toinette és Angelica egymásközi jelenete is kimaradt, melyből pedig azt tudjuk meg, hogy Angelica szívébe mily úton lopódzott be a szerelem. Ezen a dolgon H. úgy segít, hogy az apa meg a leánya közti jelenetet, mely a kötéendő házasság ügyével foglalkozik és itt nélkülözi Isabella részéről annak gyermekes zamatját — a felvonás végére teszi, hol Kató megígéri Isabella támogatását. Ez a változtatás elébe vág egy más dolognak is, annak, hogy anyja fölfedezett valamit a Leander iránt érzett szerelemből. Honnan? Hiszen mi sem tudunk róla semmit! Itt megfeledezett az átdolgozó arról, hogy Molièrenél a 4-ik (és H.-nál oktalanul mellőzött) jelenet elkészít e szerelemre, a mi ekként meglepő, valamint az az értesítés is, hogy Louise-Fáncsit a mostoha a maga pártjára nyerte meg. Különös, ha azt előre tudják, hogy kém van körülöttük, még sem tartózkodnak attól jobban?

Lássuk azonban, hogyan forgatta szét az átdolgozó az egész második felvonást.

Molièrenél Cléante megjelenése egyrészt igazolva van azon támogatás által, melyet Toinette kilátásba helyez, másrészt szükséges bevezetését képezi azon együttlétnek, melyet Louison utóbb elárul. Az átdolgozásban Leander megjelenésének nincs előleges megokolása és nem szolgál egyéb, mint hogy Mária rajta kapja, a mint éppen Kató gyorsan kitolja őt az ajtón. Molièrenél Louison jelenete egészen természetesen akkor kezdődik, midőn az énekelőadás után haza jövő és utóbb Angelica által megsértett Béline észreveszi, hogy egy fiatal ember éppen akkor ment el Angelica szobája mellett, mikor ő ott járt. Itt tehát a gyanú alapos, míg abból, hogy Kató valakit kitól a szobából, éppen nem következik, hogy az a férfi Isabellához jött. M.-nél Béline meglátta, midőn Louison velök volt, az átdolgozásban inkább »ártatlan korára« hivatkozással azt hiszi Mária, hogy a szerelmesek leplezetlenül

beszélgetvén előtte, tőle Orgon mindent megtudhat. M.-nél szükség van erre a fakgatási jelenetre, mert Argan nem tudja okát adni Angelica vonakodásának — az átdolgozásban Isabella vonakodása helyett csupán Kató szemtelenkedéseivel állunk szemben, a ki a rábeszélési jelenetben nem más, mint kisasszonyának parasztosan durva kiadása. Isabella hallgat — Kató ellenben elmondja a maga neveletlen módja szerint azt, a mit a kisasszonya el mer ugyan gondolni, de fél kimondani. Az átdolgozásban, Fáncsi jelenete után Orgon hivatja Isabellát s elmondja szándékát a férjhezadást illetőleg, melyet Isabella nagy szerénységgel visszautasít. Ekkor lép föl a Diafoirus-pár. Itt látjuk újból teljes mértékben, hogy mily ügyetlenül járt el az átdolgozó. Nála tudva van már, hogy Isabella körül valaki settenkedik s így az óvatosságra úgyszólván figyelmeztetve vannak. Mégis gyanúság nélkül fogadják a föllépő Leandert, a ki Reneval énekmeister helyett jött el Isabellának énekórát adni. M.-nél szükséges az énekleccke jelenete, mert ezúttal találkozik Cléante először a kedvesével, miután Toinette utján hírt vette az Angelicát környező veszedelemnek. Neki szüksége van arra, hogy vallomást tegyen érzelmei változatlanóságáról a színházi jelenet után, midőn az akkor még ismeretlen, de bájaival gyorsan hódító Angelicát egy tolakodó szemtelenkedéseitől megmentette. Az átdolgozásban szükségtelen ez a jelenet, mert hisz Fáncsitól tudjuk, hogy Leander és Isabella már előbb a kertben találkoztak s így nyíltan is elmondhatták egymásnak azt, a mit most az énekóra alatt dalolva kell bevallaniok! M.-nél az énekóra szellemes rászédési jelenet, melynek titkát sejteni sem lehet, legalább nem ily buta környezetnek, viszont az átdolgozásban az egész nem más esetlen tréfánál, mely annál visszatetszőbb és hihetlenebb, miután azon Mária is jelen van, a ki nemcsak sejti, de tudja is a csalást. Sőt annyira megy, hogy maga is bevallja, midőn Leander elmondja az éneket bevezető elbeszélést. (»Az én férjem nem hat itt be úgy, mint én.«) Ő tehát látja, tudja a csalást és hogy még sem szégyeníti meg a vele úgyszólván mindig ellenkező Isabellát, ez csak megerősít azon állításunkban, hogy az átdolgozó valóban kontár kézzel hányta össze-vissza a Molièrenél oly természetes-séggel következő jelenetek logicus egymásutánját.

Molièrenél Cléante az említett színjelöltetés alkalmával ismerkedik meg Isabellával. Ez hihető és valószínű, mert a leányok már az ő korában is szívesen jártak lopva is a színházba. Az átdolgozónál az ismeretség egy vaddisznó-vadászat alkalmával történik meg, midőn Leander »közel vala hozzá« s így alkalmat nyert az élte megmentésére. Az átdolgozó azzal tetézi ügyetlenségét, hogy nála Leander még vagy háromszor találkozik megszabadítottjával s így fejlődik a barátságból szerelem. Mennyivel jobb a megismerkedés története M.-nél, a mely után Cléantenak nincs többé alkalma Angelicával találkozni, s most, hogy hírt veszi az őt környező veszélynek, kiteszi magát a legnagyobb megszégyenítés

durva esetlegének, csakhogy vallomást tehessen. Így vált az átdolgozónál a szükséges jelenetből fölösleges komédia, mely hogy rögtön rossz véget nem ért, az egyedül Mária teljesen okadatolatlan elnézésének a következménye.

Arról nem is szólunk, hogy mivé törpült a Diafoirus jelenete az átdolgozónál. Hogy mind e mellett ez még nála is hatásos, az azon comicai erőben rejlik, mely minden ízében át meg áthatja ezt a helyzetet és az ellaposítás ellenére sem veszti el megnevettető hatását De milyen ügyetlenség ismét az átdolgozó részéről, hogy az ének mestert az ártatlan Fáncsi által jelenteti be s így akaratlanul abba a gyanúba keveri, hogy neki is része van az egész csalásban. Az ügyetlenség ezzel még nem éri el tetőpontját. Béline és Angelica összeközczczanási jelenete hiányzik az átdolgozónál, pedig fontos, hogy a kérők is lássák az erőltetést, de meg hogy Béline szenvedélyes föllépését ez a nyílt sértés megmagyarázza. A daczos Angelicához aztán oda kiáltja Argan, hogy három nap alatt vagy Diafoirust, vagy a zárdát kell választania. Béline eltávozik, de úgy látszik csak azért, hogy Angelica után leselkedjék, mert az ének mestert mégis szöget ütött a fejébe. S csakugyan sikerrel jár, mert míg Argan a Diafoirus-párral értekezik, azalatt már látott is valamit Béline s jön vissza sietvést, tudatni férjével, hogy éppen most látott valakit megugrani Angelicától. Az átdolgozónál ez a körülmény már előbből lévén ismeretes, most Orgon és Mária közt a végrendeleti ügy kerül szóba, mely viszont Molièrenél már az I. felvonásban történt meg és teljesen oda is való, mert Argan élte végét közeledni érezvén, a saját jószántából akar végrendeletet csinálni. Az átdolgozásnál ez a jelenet, a II. felv. végén nincs semmi okozati összefüggésben az előző dolgokkal.

Az átdolgozó III. felvonása a legkevésbé tér el az eredetitől, a mi a főcselekményt illeti, de a részletek finomságát tekintve, ép oly barbársággal bánik el a szöveggel, mint az előbbieken. Oront-Béraldenak megérkezése Molièrenél elő van készítve a II. felv. zárójelenete által, midőn az öcs azért jön el, hogy a cigányballettel fölvidítsa, szórakoztassa a testvérét. De ha a Kőjátékok elmaradnak, elmaradhat Béralde jelenete is a II. felv. végéről. Az átdolgozó azonban elfelejtette azt, hogy a hibát helyreüthetné, mert Angelica maga kérte föl közbenjárásra a nagybátyját. Erről megfélekedzik és Orontot úgy vezeti be, mint a ki rég beszélt Katóval (már mint a színpalak mögött a felvonásközben!) s most azon való csodálkozásának ad kifejezést, hogy nem hitte volna, hogy a »bátyja veleje ennyire meg légyen sebesítve.« A terv itt is, miként M.-nél, a Katóé, kár azonban, hogy az a sok finomság, mely Béralde rábeszélésében oly meggyőző erővel hat Arganra, de ránk is, az átdolgozónál hihetetlenül ellapúl s nem fokozatosan meggyőző párbeszéd, de a hosszadalmas értekezés hatását teszi.

A következő jelenetekben ismét csak a régi ügyetlenség nyomaira akadunk. M.-nél a Fleurant jelenetét nyomon követi a Purgoné, és ez természetes menete a cselekménynek, mert csak azután lehet szó más orvostól, miután a ház rendes orvosa visszalépett a miatt való bosszúságában, hogy a megrendelt kristélyt nem engedte Béralde használatba venni. Az átdolgozó itt ismét belékontárokodik Molière mesterien természetes jelenetezésébe. Ő Oronttal rábeszélte bátyját, hogy tegyen más orvossal kísérletet. Már el is hozta magával Vanderberg urat, a ki ott várakozik az előszobában. Erre a gondolatra a beszéd azon fonálán jutnak el, hogy Orgon olyan nőt akar, a ki a házánál mint orvos mindig kéznél legyen. Ha így áll a dolog, akkor minek más orvos, vagy ha Oront orvost akar cserélni, maga viszi rá a bátyját, hogy ép ez okból kellene Diafoirussal próbát tenni.

Neki mindegy — az orvos ott van az előszobában, az átdolgozó akaratából s annak föl kell lépnie, akár következik ez a helyzetből, akár nem.

Kató orvosi szerepléséből teljesen hiányzik az a finom gúny, melynek alkalmát sosem mulasztja el Molière, ha a kurúzlást alkalma nyílik kifigurázni! Az átdolgozónál ez is léha komédiázásá lapul el, itt-ott meg éppen aljassággá, pl. Oront vallomása egész napi életrendjéről tisztán az átdolgozó elmeszüleménye, melyről M.-nél egy szót sem találunk, de ide illik, ha túlzással s nem finom gúnynyal akarunk hatást elérni.

Az átdolgozónál csak most következik Purgon-Turbon jelenete, ismét előre ránczigálva, a nélkül, hogy megérthetnők, miért éppen most? És míg M.-nél pompás trio lesz belőle, melyben a discantot Toinette éneklí, addig az átdolgozó unalmas kettőssé hígítja, szellem és comicum nélkül. A hűséget kipróbáló halál-jelenetet az átdolgozónál is megtaláljuk, mindenütt a saját ízlése szerint módosítva s különösen alkalmat adva Katónak egy valószínűságos rábeszélő szónoklatra. Az átdolgozásban Kató fejezi be a darabot ezzel a lényéhez nem is illő nagy mondással: »Sok fáradságba kerül a gyarló elmének végére járni *s egy embernek az ostobasága igen messzire mehet.*« Különböznékünk is e kijelentés záradéka ötlött eszünkbe, midőn az átdolgozó munkájának a francia eredetivel való összehasonlítását befejeztük. S ha még megemlítjük, hogy stylusa rossz és főleg magyartalan, elmondtuk összes gyöngéit, melyeket még az sem képes elfeledtetni, hogy Harsányi érdeme, hogy Molière Képzelt betegével az ő fordítása útján ismerkedett meg irodalmunk első ízben. Műkedvelő tollából eredő, kezdetleges munka az egész. Vele záródik le a kapkodás ideje, mert megjelenése évében már a Magyar Tudós Társaság veszi a kezébe a drámafordítások ügyét s nemcsak a lefordítandó drámákat jelöli ki, de irányt is ad arra nézve, hogyan felelhet meg a fordítás az irodalmi magasb czélokknak.

Hogy Harsányi németből dolgozhatott, azt egyéb belső és külső (már fõntebb is jelzett) okokon felül az is bizonyítani látszik, hogy miként jelenti be Oront az új orvost Vanderberg urat: »Ő valóban *német* és *Németország* mind[en] nemben ügyes embereket szült« (55. l.), a mi nincs meg az eredetiben, Molièrenél, s ilyen dicséretet magyar fordító, elõtte álló szöveg nélkül, nehezen mondott volna.

BAYER JÓZSEF.

